

Драгомир Лалчев (Благоевград, България)

**АНТИЧНОТО И СРЕДНОВЕКОВНО ИМЕ
НА ЛОЗЕНГРАД, СПОРЕД ВИЗАНТИЙСКИТЕ
ИЗВОРИ И ТЕРЕННИТЕ ПРОУЧВАНИЯ
В ИЗТОЧНА ТРАКИЯ**

Докладът е част от обширно монографично изследване, което е посветено на историческите обекти и лингвистичната хронотопия на исихазма във византийската провинция Хемимонт, известна днес под името Източна Тракия с главен град Адрианопол. В поново време, около 1894 г., областта административно се е делила на 6 окръга, измежду които най-големи са били Одринският и Лозенградският. Последният е заемал пространство от 8 515 кв. км площ с общо население 119 584 жители. В състава му тогава са влизали няколко от следните околии: Лозенградска, М. Търновска, Люлебургаска, Ахтополска, Мидийска, Визенска и Бабаескийска. По това време Лозенград е имал 11 500 жители, а наоколо другите, по-големи населени места са представени от Бунархисар, Визе, Скопо, Каваклии, Ескиполос (Радивоев 1894: 272–276). Етнодемографската характеристика на Източна Тракия от XV до XIX в. включва подробен преглед на селищната система и в Странджанския регион. Там, след запустяването на някогашните средновековни селища, техните жители са основали по-късно днешните села в турската част на Южна Странджа, чиито имена са познати в данъчни регистри от XVI–XVII век: *Паспалово, Мокрошево, Ерекли, Труля, Пирго, Дупница, Едига, Яна, Скопо, Дерекьой, Ново село, Канара, Колибите, Каваклия, Велика, Ковчаз, Таи тепе, Пейчова махала, Койва, Раклица, Корията, Корфоколиба, Коюн гяур, Кула, Иванкьой, Еникьой, Малък Самоков* (Грозданова, Андреев 1980: 82–83; Райчевски 1988: 76, 81–83). В голямата си

част тези планински и полупланински села до 1912 г. са били населени предимно с българи християни. Самият Лозенград е разположен югозападно от централното било на Странджа и северно от древния Диагонален път, който свързва Централна Европа с Белград, София, Пловдив, Одрин и Цариград. На сегашното си място градът възниква късно под името *Саранта еклесиес*, изписван в някои извори и с винителна флексия *Саранта еклесион*. Предполага се, че тук по-рано е съществувало тракийско селище *Карподамон* (*Καρποδαίμων*), за което ще стане дума по-нататък.

През епохата на османското владичество, освен с двете си вторични имена – гръцкото *Саранта еклесиес* '40 църкви' и българското *Лозенград*, градът е бил известен сред местните българи и гърци още и с турската си калкирана форма *Къркклисе* (*Kirk klise* '40 църкви'), която в днешно време е видоизменена по административни причини в *Къркларели*.

Името му е дадено от гръцки преселници, дошли неизвестно кога от вече изчезналия в развалини друг ранновизантийски град, който е носел първично име *Саранта еклесиес* (*Σαράντα εκκλησιές* 'четиридесет църкви'). Той се е намирал някога в землището на бившето българско село Раклица (дн. Ериклидже), разположеното северозападно, 6–7 км от днешния Лозенград. Пак там, в землището на същото село, в източна посока на около 2–3 км се е намирала и ранновизантийската крепост *Хераклея*, съществувала и през късното средновековие, чиито развалини не са проучвани основно. На Балканския полуостров са съществували още няколко такива ранносредновековни крепостни града с името *Хераклея*. Най-известните от тях: *Ираклия* (античният Перинт, дн. Ерекли) на Мраморно море; *Хераклея Линкестис* при гр. Битоля в Македония; *Хераклея Понтийска* на брега на Черно море в дн. Турция; *Хераклея Синтика* при с. Рупите, Петричко в Югозападна България.

При теренния оглед на непроучената крепост *Хераклея* при с. Раклица попаднахме на археологически материал, който беше безредно разпръснат на повърхността. Той се състои от среднове-

ковна строителна и трапезна керамика, костен материал, квадри, тегули и един ранновизантийски епиграфски паметник от VII–IX век. Поради териториална недостъпност на района от 1915 г. до сега тази крепост оставаше почти неизвестна за българските учени. Частични етнографски сведения за с. Раклица има дадени от Л. Милетич и П. Маджаров, както и няколко кратки бележки, оставени от Б. Филов. Според последния до 1913 г. то е носило името *Раклица*, имало е 60 къщи и било известно като твърде старо. В землището му са били открити антична могилна гробница и четири църкви: *Св. Илия*, *Св. Костадин*, *Св. Петка* и *Св. Ефотидида*. Според местни селяни, в околностите на древната църква “Св. Илия” се намирали останките от стар град, а самата местност носи името *Къркклисе* (Филов 1993: 26; Милетич 1918: 297 и др.)

Показателно е, че в землището на селото е споменат древен град в едноименна местност *Къркклисе*, чието име, както се посочи по-горе, е турска калкирана форма на по-старото византийско име (*Саранта еклесион = 40 църкви*). За съществуването тук на епархия с това име се съобщава в исторически извори, анализирани в научна книжка, останала недостъпна за преглед (Велков 1965: 76). Изобилието обаче на останки от християнски храмове (църкви или параклиси), потвърждава предположението за наличието тук на епископски център в близост до крепостта Хераклея, чието име очевидно е по-старо от *Саранта еклесиес*.

В бележката на Б. Филов се съобщава още, че Лозенград “във византийско време” се е наричал и с друго име *Карлоδαίμων* (Филов, цит. съч., с. 26). Според мен това име очевидно е много по-старо от първите две и представлява субстратен композитен топоним, наследен от античната епоха. Той се състои от първа част дакийската лексема *карпа* от ие. **korpâtâ* ‘скалист’ от *(s)*korpâ* ‘скала’, където ие. *o* > дакийско *a*, както е в сходната албанска дума *karpë* ‘скала’ (Георгиев 1958: 136; 1960: 105). Такъв е случаят и с макрооронима *Карпати* – известната голяма планина в Дакия, посочена в картата на Птоломей Филадельф с древното название *Καρπάτης Ορος* (дн. *Munți Cărpăți* в Румъния). Не е за учудване присъствието на дакийска дума в топонимията на Тракия поради

известната през античността циркуляция на тракийски и малоазийски субстрат през Хелеспонта (Проливите) и оживената търговия по крайбрежните емпориони още от VIII в. пр. Хр.

Втората част на ойконима *Карподаίμων* може би съдържа лексемата *-δαίμων* '(езическо) божество' (СБР 1992: 164), която вероятно се отнася за някакъв каменен идол, останал от някогашно скално светилище на траките, което се е намирало на мястото на дн. Лозенград. Ако пък приемем, че тук има друга тракийска дума – **dama* 'град', тогава обликът на името би могъл да бъде **Карподама*, т. е. „Каменен град”. И действително в околностите на Лозенград и прилежащите му села има изобилие от скални агломерации от огромни камъни с плосък и овален релеф, както и останки от антични крепости, римски пътища, тракийски могили, сводести гробници и долмени. Затова не е случайно наличието на множество християнски храмове, издигнати през ранното Средновековие на мястото на разрушени езически капища в околностите на града и съседните села. Това важи за цяла Източна Тракия през късната римска античност, където по склоновете на Южна Странджа и на други места са намерени развалини от долмени и светилища от тракийската епоха. В античната историография се е приело да се счита, че тракийският владетел Терес I е основател на Одриското царство през V в. пр. Хр., с главен град *Ускудама*, т. е. „Воден град”, тъй като днешният Одрин действително е разположен при сливането на трите реки Марица, Тунджа и Арда.

По отношение на кастелонима *Хераклея* и топонима *Кърк-клисе* при с. Раклица трябва да се каже, че двете средновековни селища всъщност са съставяли едно цяло, от което по-старата Хераклея е била крепостен град и епископски център (различен от голямата Хераклея на Мраморно море), а пък намиращата се наблизо *Саранта еклесие* вероятно е представлявала раннохристиянски мемориален комплекс, посветен на 40-те хераклеийски мъченици, пострадали за християнската вяра при гоненията на римските императори, предприети през II–III век в Източна Тракия.

От дистанцията на вековете ние не можем да узнаем в кой храм и на кое точно място в обширната Тракия са се съхранявали мощите на редица други известни и неизвестни светци, мъченици от епохата на ранното римско християнство, споменавани съвсем пестеливо в църковните мартиролози. От агиографската литература е известно името на светеца Александър Римски, пострадал за християнската вяра като войник в Източна Тракия по времето на римския император Максимиан (286–305 г.). Християнският мъченик намерил смъртта си при тракийския град Друзипара, чиито руини са покрай Диагоналния път, между Бергуле и Цорулон (дн. Люлебургас и Чорлу). Там св. Александър е бил обезглавен, а тялото му хвърлено в река Ергина (Ергинос, дн. Еркене), протичаща през Източна Тракия като ляв приток на Марица. По-късно останките на светеца били погребани в земите на Тракия, подобно на друг мъченик – св. Мокий, чието тяло било положено от трима епископи на видно място в същата област, недалеч от Византион. Според византийския летописец Теофилакт Симоката, в тракийския град Друзипара се пазела богато украсената и почитана гробница на св. Александър Римски, която по времето на император Маврикий била нападната и опустошена от аварите (Димитров 1934: 117–118, 120; Танчева-Василева 1993: 86–87). В житийните текстове за ранните векове се посочват още и 40-те светци, умъртвени в Хераклея, чиито гробове стават постоянни места за изцеление на болни хора. Явява се въпросът, дали тази спомената *Хераклея* е известният ант. град *Перинт* на Мраморно море, или пък е другата, която откриваме в развалините край с.Раклица, Лозенградско и където се пази спомен, че тук първоначално се е намирал древният и голям град *Саранта еклесиес*. Според преданието неговите жители впоследствие са основали днешния късен Лозенград, наследил същото това старо име *Саранта еклесиес*. Ако това се окаже вярно, тогава този гръцки урбаноним има своята мотивация в съществуващите някога около странджанската Хераклея 40 църкви, за които говори преданието, записано в дневника на Б. Филов. Ако посоката на това разсъждение е вярна, тогава името *Саранта еклесион* (= 40 църкви, дн. Кърк клисе) ще

се окаже свързано с култа към горепосочените 40 светци мъченици, на чиято памет вероятно са били посветени храмове (параклиси), построени по един за всеки един от тях.

Други откъси от преданията за мъченичеството на християнски светци са съхранени в църковните менологии и синаксари на Константинопол: *Menologium Basilii Imperatoris* и *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, цитирани от Д. Димитров с подробен коментар и библиографски сведения за латински преводи и гръцки текстове (Димитров, цит. съч., с. 119).

Някои извори съобщават за съществували към храмовете в Константинопол изградени мартирони и апостолиони (Neuman 1943: 215; Lassus 1938: 342; Танчева-Василева, цит. съч., с. 86–90). Много са местата с развалини от крепости, църкви и манастири в Източна Тракия: от Адрианопол до Салмидесос и от Хераклея Понтийска до Созопол, Карнобат, Воден и в Ямболско. Едно е несъмнено, че Странджа пази също такива осветени от раннохристиянската епоха места, които са били почитани и често посещавани от ревностните анахорети на късното Средновековие, измежду които са парорийските исихасти. Следователно с право можем да допуснем, че подобно на *Света гора Атон*, така и в пределите на Източна Тракия е съществувала *Странджанска Света гора*, сходна със средновековните манастирски агломерации около София, Гърново, Сливен и Шуменско-Преславския регион.

Крепостта *Хераклея* при с. Раклица, Лозенградско е разположена на площ около 10–15 дка върху хълм, опасан от трите страни от речна долина, осеяна от едри гранитни скали. Североизточно от нея, в мест. *Ески йолу*, има следи от стар път, чиито останки личат между днешните села Ериклидже и Каракоч. Той води в северна посока към землищата на следващите села Кадъкьой и Ериклер, където също има друго градище. От запад крепостта *Хераклея* е оградена от меандрите на река *Теке дере* със следи от стар мост и някогашна воденица. Зад дълбоката и тясна речна долина, на около 1–2 км също на запад, се издига гол платовиден и скалист хълм, зад който са местностите *Иран тене* и *Карамък тене*. Зад тях е разположено с. Каялъ, чието име както *Хераклея*

= Ериклидже, също е калка на името на някогашната византийска крепост *Петра*, недалеч от селото, произнасяно днес на турски като *Бедре*.

От юг към крепостта Хераклея е водел друг път, по чийто калдъръмени следи минахме при първоначалното посещение на обекта. Южно, под крепостната стена на Хераклея, по скалистия стръмен склон, навесен над каменистото корито на пресъхнала река, открихме неизвестен досега за българската наука средновековен гръцки надпис: Εὐὸ Γριγόρις ἀλελάτις ιερα... с предполагаема датировка около VII–IX в. Той е издълбан с масивни архаични букви с квадратен контур върху гранитна скала със скосен профил, имаща обща ширина 2 м и височина 4 м. Над епиграфския паметник е издълбан кръст с размери: височина 18 см и ширина 12 см. Буквите в надписа имат варираща дължина на вертикалните и хоризонтални части между 5 и 8 см (Лалчев, Перчеклийски, Ненова 2009: 260–267). На северния склон на крепостния хълм се забелязва изобилие от извори, където може да се търсят останки от водопровод или следи от други древни водоснабдителни съоръжения.

Възможно е името на тази *Хераклея* да е свързано в мемориален смисъл с възстановителните и строителни дейности от времето на византийския император Ираклий (610–641 г.). Според нас, кастелонимът е наследен в деминутивна славянизирана форма, съхранена в самото название на селото: *Раклица* < *(Хе)раклица < *Хераклея*. То е образувано с наст. -ица и има структура, подобна на тази в името на крепостта *Никица* < *Никея*, *Малка Никея* (дн. град Хавса), някогашна пътна станция (различна от другата Никея във Витиния), разположена на Диагоналния път между Адрианопол и Булгарофигон (дн. Бабаески). По-късно формата *Раклица* е фонетично заменена с днешния ѝ турски изговор *Ериклидже* < *Хераклидже*, с типичната суфиксална субституция на славянската наставка -ица > -дже под влияние на тур. суфикс -джа. Така от славянизирания византийски кастелоним *Хераклица* се е образувал на тур. езикова почва ойконимът *Ериклидже*, който неоснователно е сближен по народна етимология с турската дума *eriklik*

‘сливак’. Подобни случаи на турцизиран изговор на славянски имена чрез семантична и афиксална субституция има и при други изконно български топоними и ойконими като *Емѡна > Еминѡ, Рѣтица > Ретиджѣ, Дупница > Дупниджѣ, Оряхово > Ряховдже* и др.

Според разказа на местния овчар Неджми Шафак от съседното с. Каялъ през 60-те години на XX век кулите на крепостта Хераклея при с. Раклица, Лозенградско били все още запазени на височина до 10–12 метра. В стените ѝ личали отворите от врати и прозорци на два етажа. В следващите десетилетия обаче стените били разрушени, а камъните – използвани за строителен материал в селото. Сега от основите на кулите са останали само 20–30 см над повърхността на земята. Значително по-добре е запазена част от южната крепостна стена, която на места достига височина 4–5 м. На това място преди няколко години същият овчар Н. Шафак разкопал гроб с четири човешки скелета в подножието на югозападната крепостна стена. Върху ръцете на единия от тях, явно на жена от византийската аристокрация, имало златни гривни с гравирани християнски фигури на светци, а при главата били открити един чифт сребърни обеци. Върху другите три скелета били намерени бронзови и железни гривни. Вероятно това са останките на хора от по-нисшето общество. Едни системни разкопки биха разкрили цялата селищна инфраструктура и църковни постройки от Средновековието на това място, край което личат следите от настилката на стар римски път, несъмнено използван и в следващите векове. Повече сведения за съдбата на тази ранновизантийска крепост биха могли да се получат след археологически разкопки на обекта. Това би хвърлило светлина и върху загадката около предполагаемия раннохристиянски епископски център и голям град в този район на Източна Тракия, който е съществувал и в късносредновековната епоха.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Велков 1965: *Велков, В.* Нови данни за икономиката и историята на античния град при дн. Малко Търново. – В: ИИМБ. Том 2, С., 1965, с. 76. – *Περιγραφή ιστοριογεωγραφική τῆς ἐπαρχίας*

- Σαράντα Εκκλησίαι, ὑπὸ Μελισσενου Χριστοδοῦλου, ἐν Αθήναις, 1881, използвано за първи път у Seure, Archèologie thrace, IIe sèrie, I p. Inscriptions Paris, 1920, p.197; ἀρχ. Μελισσηνός, Θρακη καὶ αἱ Σαράντα Εκκλησίαι, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1897.*
- Георгиев 1958: *Георгиев, В.* Въпроси на българската етимология. С., 1958, с. 136.
- Георгиев 1960: *Георгиев, В.* Българска етимология и ономастика. С., 1960, 105.
- Грозданова, Андреев 1980: *Грозданова, Е., Ст. Андреев.* Османотурски документи за Южното Българско черноморие и прилежащите му райони. – Векове кн. 6, С., 1980, с. 82–83.
- Димитров 1934: *Димитров, П. Д.* Пътуването на св. Александър Римски в Тракия. – Известия на българския археологически институт, т. VIII, С., 1934, с. 116–163.
- Lassus 1938: *Lassus, J.* Remarques sur l'adoptini en Syrie de la forme basilicale pour les eglises chretiennes. – Jn. Atti del IV congresso internazionale di archeologia christoana. Citti del Vaticano, 1938, p. 342. – според *Танчева-Василева, Н.*, пак там, с. 86–90.
- Лалчев и др. 2009: *Лалчев, Д., Л. Перчеклийски, Л. Ненова,* Новоткрит писмен паметник при крепостта *Хераклея* край с. Раклица, Лозенградско. – В: Годишник на Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски”, т. 7, 2009. Благоевград, с. 260–267.
- Маджаров 1878: *Маджаров, П.* Да положиш душата си за народа. Български свещенослужители, участници в освободителното движение на Одринско (1895–1913); Ethnographie des Vilayets d'Adrianople, de Monastir et de Salonique, Constantinople, 1878.
- Милетич 1918: *Милетич, Л.* Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918, с. 297.
- Neuman 1843: *Neuman, C. H.* Das Martyrion der heilige Euphemia zu Istanbul Forsch u Fort, 1943, 21/22, 215.
- Радивоев 1894: *Радивоев, М.* Землеописание на България и на съседните ней държави. С., 1894, 272–276.
- Райчевски 1988: *Райчевски, Ст.* Принос към етническата и демографската характеристика на Странджа (от края на XV в. до 1878 г.). – ИМЮИБ. Т. XI, 1988, с. 76, 81–83 и посочената там литература.

- СБР: Старогръцко-български речник. С., 1992, с. 164.
- Танчева-Василева 1993: *Танчева-Василева, Н.* Раннохристиянски култов комплекс при с. Воден. – Североизточна Тракия и Византия през IV–XIV в., София – Сливен 1993, с. 86–87.
- Филов 1993: *Филов, Б.* Пътувания из Тракия, Родопите и Македония (1912–1916 г.), С., 1993, с. 26.